

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията **“A Rhetoric of Meanings: Exploring the Frontiers of Language Usage”** („Реторика на значенията. Изследване на границите на езиковата употреба”)

на доц. д-р **Гергана Петкова Пенчева-Апостолова** за присъждане на научната степен „Доктор на науките”, научна област „Хуманитарни науки“, направление 2.1 „Филология“ – Германски езици (Английски език)

Рецензент: проф. д-р **Йовка Великова Тишева**, Катедра по български език, Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски”

1. Данни за дисертанта

Гергана Пенчева-Апостолова работи във Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски” от 1992 г. От 2012 г. е доцент в катедра „Германистика и романистика” (с хабилитационен труд на тема „Английският философски текст: интерпретация и превод”). След обучение като редовен докторант към катедра „Реторика“ във Философския факултет на СУ, през 1991 г. Г. Апостолова защитава успешно дисертация на тема „Логико-методологически основания на убеждаващата комуникация“ и придобива образователната и научна степен „Доктор”. Както личи от справка за дисертанта, представеният за рецензиране дисертационен труд не повтаря в тематично или в съдържателно отношение разработките, свързани с предходни процедури за академични степени или длъжности, в които е участвала Г. Апостолова.

2. Данни за материалите, представени по процедурата за придобиване на научната степен „Доктор на науките”

Настоящата рецензия се основава на анализа на следните материали: дисертационен труд, написан на английски (в електронен вариант, с общ обем от 382 стр.); автореферат, написан на български език (в електронен вариант и на хартия, с обем 39 стр.); справка за публикациите по темата на дисертационния труд, включваща данни за две самостоятелни монографии, две участия като редактор и като автор в колективен монографичен труд, десет статии, едно помагало за дистанционно обучение. По темата на

дисертационния труд Г. Апостолова е изнесла доклади на 17 международни научни конференции, проведени у нас, и на 5 конференции в чужбина, чрез което е апробирала своите първоначални наблюдения и е популяризирала изводите и обобщенията, достигнати в резултат на работата върху дисертацията.

3. Характеристика на дисертационния труд

- Актуалност на проблематиката

В резултат на бурното навлизане и все по-широкото използване на информационните и комуникационните технологии във всички сфери на нашия живот сме свидетели на съществени промени във формите и начините както за социална, така и в личностна реализация на индивида. Проблемите, които се коментират в дисертационния труд, се свързват с обективния (и нормативно регламентиран) процес на изграждане на информационното общество – „общество с качествено нова структура, организация и обществени отношения, основани на глобалния достъп и използване на информационни и комуникационни мрежи и услуги без национални, географски или други ограничения за обмен на информация, научни, духовни, културни и други постижения” (Национална програма за ускорено развитие на ИО в РБългария). Съвременните измерения на глобалните контакти в областта на икономиката, науката, културата изискват нов подход при развитие не само на професионалната, но и на езиковата, социокултурната и стратегийната компетентност. Значимостта на работата на Г. Апостолова се доказва и от ясно заявения практикоприложен характер на приносите, свързани с оптимизиране на методиката за преподаване на английски език и с теорията и практиката на превода.

- Цели и задачи на изследването

Целите на изследването в общотеоретичен план са свързани с два от основните въпроси на философията на езика – за употребата на езика (чрез дискусия за ограничеността или безкрайността на езиковите реализации) и за връзката между езика и действителността, представена и като обективна, и като виртуална реалност. Основавайки се на разбирането на Н. Чомски за езика като високоспециализирана когнитивна способност, с която се раждаме (вътрешен език, Универсална граматика), Г. Апостолова

търси отговор на два въпроса: как менталните езикови структури се трансформират в достъпните за нашето наблюдение езикови конструкции при т.н. екстернализация в речта и защо настъпват точно такива (а не друг тип) трансформации. За разлика от класическите модели на Генеративната граматика, които не се интересуват от социалните или социокултурните фактори в хода на езиковите реализации, авторката говори не само за правилни, но и за успешно употребени езикови структури при смяна на езиковия код и на културния контекст. За последователите на Чомски езикът е по-скоро „вътрешно” средство, средство за представяне на мисловните ни проекции. В дисертацията наред с тази гледна точка се застъпва и разбирането за езика като средство за комуникация, за представяне и предаване на културни и (само)идентификационни модели.

В практикоприложен план основната цел на дисертационния труд се свързва с представяне на Аргументативния подход като метод на познанието и като учебен метод, апробиран в преподаването на английски език на обучавани от различни целеви групи.

Реализирането на поставените цели преминава през изпълнението на осем задачи. Някои от тях са формулирани доста общо (напр. задачите във връзка с промените и адаптациите на значенията или с характеристиките на употребата на текстове); в други полето на анализите се задава твърде широко (във връзка напр. с българската култура или с „прогнозиране и мотивиране на следващата фаза в развитието на екзистенциалните значения на човечеството”).

При коментара на проблемната област, с която е свързана дисертацията, са посочени четири групи въпроси, които също биха могли да се свържат с изследователските задачи. Първите три групи всъщност са проекция на един и същ извънезиков феномен – виртуалната среда, в която се реализира езикът, в която протича нов тип вербална и невербална комуникация, в която се установяват нови връзки между различни култури. Поставеният въпрос за „електронната устна култура” изглежда проблематично, тъй като не се коментира какво разбиране за „устното” приема авторката. При преобладаващото и според нейните наблюдения използване на вербални графични знаци, на пиктограми и други средства за визуализация на посланията в комплексните

знаци/текстове, чрез които протича комуникацията в интернет, за елементи на устната (произнесена, външна) реч може да се говори само в „динамичните” форми със съвпадение на времето на общуването за участниците, каквито са форумите и чатовете (при това като вторична, опосредствана графично устна реч).

- Обект и предмет на изследването

Г. Апостолова посочва, че обект на изследване в дисертацията са промените на значенията при употребата на английски език от българи в епохата на преход от традиционната писмена култура към глобална виртуална култура. За разлика от традиционната характеристика на подобен тип промени като грешки, най-често резултат от интерференция, в текста те се разглеждат като промени, обусловени от разликите между родната култура на обучаваните и чуждата култура, до която те трябва да достигнат при и чрез изучаването на чуждия език. Тези промени са силно повлияни и от доминиращата роля на английския език в глобалната мрежа. Предметът, тоест специфичните страни, аспекти, характеристики на обекта, които ще бъдат анализирани, е представен по няколко начина: възможностите на човека за езикотворчество; метафоризацията като механизъм за пренос на ограничените езикови структури през културите; избора на значенията при употребата на езика по индивидуален начин от културите и от отделните носители на езика. Тези формулировки са обобщени като „реторически основания на променящите се значения”. Тук е важно да се проследи и разбирането на авторката за езикотворчеството – то не се състои в създаването на нови думи или на уникални тестове, а с промяната на значенията, „т.е. в безкрайните възможности на когнитивната способност на езика за метафоризация и деметафоризация при извършването на онази езиково-ментална операция, която нашата съвременност обозначава като трансдискурсивност”. Тези формулировки обаче водят или до съвпадение на предмета с посочения по-горе обект на изследването, или разширяват предмета и го препращат в сферата на когнитивната психология (впрочем и идеята за „когнитивната способност на езика” също се нуждае от разяснение).

- Работна хипотеза. Изследователски корпус

Изследователската хипотеза е точно и еднозначно формулирана, отнася се до тенденция, а не до единични факти и предполага проверка чрез достъпен за авторката инструментариум. Г. Апостолова тръгва от по-общата идеята за значимостта на субектите на езиковата трансформация и се фокусира върху ролята на учителите и на методите на обучение в период на глобален преход към нов тип култура. Окончателната формулировка следва моделите на описателните конкретни хипотези, характерни за приложните изследвания: реториката като техника и теория на убеждаващото общуване може да бъде основа за изграждане на ефективен модел на езиково обучение, който на следващ етап може да послужи като основа за синтетично познание. Проверката на тази хипотеза предполага открояване на интегралните връзки между родния и чуждия език, както и интердисциплинарен подход за „активизиране” на тези връзки в езиковото обучение при прехода от родната към чуждата култура.

Анализираният изследователски корпус съдържа материали, събирани лично от авторката в продължение на 23 години основно чрез метода на включеното наблюдение в хода на езикови курсове по английски език за различни целеви групи с различни потребности. Използвани са данни от анкетни проучвания; включени са и модели за дизайн на учебни програми по английски език. Корпусът позволява да се представят системно аспектите на изграждането на практически умения за четене, писане, слушане и говорене, както и на трансфера, синхронизацията или адаптацията на културни модели. Данните са достоверни и разнообразни и оформят надеждна база за проверка на изследователската хипотеза.

- Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд на Г. Апостолова се състои от увод, три части и лаконично заключение. Списъкът с използваната библиография включва 350 позиции, което показва доброто познаване на проучванията по въпросите, с които е свързано изследването. Във варианта на текста, който ми беше предоставен, прави впечатление непоследователността

при оформяне на библиографията, както и системното посочване само на имена на автори без представяне на заглавията на използваните произведения. Непоследователност се наблюдава и в организацията на същинската част от работата. Според съдържанието тя се състои от три книги – „Аргументиране на метода”, „Реториката и културните значимости” и „Екзистенциално преосмисляни езикови практики” (заглавията са според преводните им еквиваленти от автореферата). В заключението на дисертацията обаче се посочва, че трудът се състои от увод в две части и две книги. Като цяло нетрадиционната организация на работата в книги подсилва впечатлението за самостоятелността на отделните части – самостоятелност по време на написването и по свързаност с основните изследователски проблеми. Смяната на гледната точка, преходите в отделните части от авторско писане (при споделяне на личен опит или представяне на казуси от практиката) в първо лице ед. число към авторско мн. число и още по-дистанцираното изразяване чрез формите за страдателен залог също може да се свържат с разновременността на отделните части.

В първата книга – „Аргументиране на метода”, реториката се представя като теория, метод и средство за анализ и на междуезикови практики в епохата на интернет. При прегледите на различни реторически подходи, школи и практики се забелязват някои повторение или излишни детайли; изброяването на университетските курсове по реторика остава някак самоцелно. Приносите за изследването са свързани със следните моменти: представяне на възможностите за адаптиране на интеркултурната реторика като познавателен комплекс в обучението по английски език; разработване на обща реторическа аналитична матрица и оптимизирането ѝ за анализ на различни комуникативни ситуации; представяне на разработения от авторката Аргументативния подход - метод на познанието и учебен метод, при който водещи са създаването на мотивация за учене и осъзнаването на учебното съдържание.

Втората книга – „Реториката и културните значимости”, проблематизира въпроси, които са отвъд филологията – въпросите за електронното човечество, за електронната култура, за пространството, в което те са положени. Пътят до тези въпроси тръгва от разсъжденията в духа на лингвистичната антропология за ролята на текстовете като

отражение на менталните структури и за преводимостта на тези структури както при междуезиков трансфер, така и при смяна на канала или средствата за комуникация (от устна към писмена култура и от писмена към дигитална култура). Авторката илюстрира последната стъпка на прехода чрез анализ на електронните игри, където текстът е преобразуван в дейности, а традиционният пасивен потребител на писмения текст участва в създаването на нова реалност, воден от активния дискурс на играта. Прегледите на фолклорни и литературни сюжети и архетипове са били обект на други самостоятелни разработки на авторката и вероятно поради това не са получили най-добрата адаптация в рамките на настоящия текст. По модела на Маслоу за йерархията на потребностите Г. Апостолова представя електронната култура. На върха на триъгълника на е-културата (стр. 175 от файла), който в модела на Маслоу представя духовните потребности, потребностите, свързани със самоусъвършенстването на личността, е разположен хакерът – избор, който не е достатъчно мотивиран с двукратното споменаване в текста, че електронната култура е обект на хакерите.

В третата книга - „Екзистенциално преосмисляни езикови практики”, Г. Апостолова прави опит да синтезира изводите, до които е достигнала в първите две книги. Приложението на Аргументативния подход в обучението по английски език и иновативната методика с цел развитие на четирите комуникативни умения са илюстрирани чрез коментари на разнообразни примери. Обвързването на обучението с ежедневните практики и с нуждите на обучаваните повишава ефективността му и намалява вероятността от културни сривове при комуникация в англоезична среда. Комуникативната среда е отворена и към виртуалната комуникация, при която действат нови стереотипи и по специфичен начин се реализира триединството на етос, патос и логос. Въпросът за «електронната неграмотност» обаче като че ли остава по-скоро на равнището на констатациите и авторката не заявява категорично дали за този тип писане трябва да се прилагат моделите на традиционното писмено общуване (жанрове, стандарти и т.н.), или да се създадат нови модели, които да са валидни само за дигиталното писмено общуване. В продължение на темата за трансфера на културни модели Г. Апостолова

включва в текста и няколко аналитични есета от сборника “Анализир” (2012 г.), посветени на превода и преводача. Използваното от авторката «названието» *мрежов/глобален лингвист* препраща към друга представа за езиковеда – човек, който владее езици, а не който ги анализира. Във връзка с тревогите за качеството на машинния превод на български език препоръчвам на Г. Апостолова да се запознае с публикациите на колегите от Секцията по компютърна лингвистика, ИБЕ, БАН, които в последните години работят активно в тази област, в сътрудничество с водещи европейски университети, институти и консорциуми, специализирани в компютърната корпусна лингвистика.

- Основни приноси в дисертацията

Г. Апостолова посочва четири групи приноси в областта на приложната лингвистика. Два от тях – разработването на Аргументативния подход и проучването на комуникационната ситуация на превода и въпросите на преводимостта в синхронен и в диахронен план са безспорни. Тези приноси са направени от авторката на дисертацията и са апробирани в работата ѝ, което доказва по най-красноречив начин приложимостта и значимостта им. Във връзка с разработването на интеркултурната реторика като аспект на чуждоезиковото обучение имам някои коментари, а за приносите в полето на семиотиката на културата не бих могла да дискутирам тук, още повече, че настоящата процедура е свързана с друго научно направление.

– Оценка на автореферата

Авторефератът отразява основната част от дисертацията, като обективно представя нейната структура, резултатите от изследването и приносите. В него обаче не е включен списък с публикациите по темата на дисертацията.

4. Критични бележки и препоръки

Към направените вече коментари при представяне на съдържанието на дисертацията добавям и следните три по-обща въпроса.

- От изясняване се нуждае използваният в изследването ключов термин «значение», или по-точно «значения». В текста той «се движи» между менталните конструкции и езиковите знаци. Качественият семиотичен анализ на видовете знаци и на трите им корелации дава една ясна система за дефиниране, приложена напр. в изследвания на Ив. Касабов, чийто труд авторката е посочила в библиографията.

- Интеркултурната реторика като продължение или нов етап в развитието на контрастивната/съпоставителната реторика се разработва така, че да отговори на потребностите от ефективно езиково обучение, при което се отчитат културните специфики както на родния, така и на чуждия език. При коментара по тази тема авторката би могла да използва и модела на Халидей за малките култури и отражението на взаимодействието им с големите култури върху обучението.

- Теоретичната подготовка и богатият опит в областта на превода вероятно са основание и за друга насока на разсъжденията за мястото на човека в преводаческата практика в дигиталната епоха, а вероятно и за друга методика в обучението по превод. В текста обаче е изведена на преден план класическата постановка за преводача като посредник между културите.

5. Заключение

Представеният труд на Гергана Пенчева-Апостолова «Реторика на значенията» има научни качества и приноси, които ми дават основание да препоръчам на членовете на почитаемото научно жури да гласуват за присъждане на научната степен «Доктор на науките» в професионално направление 2.1. Филология

12.02.2014 г.

проф. д-р Йовка Тишева